: https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2022.51158.0
مقالهٔ پژوهشی – مطالعه موردی

مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال بیستم، شمارهٔ ۲، تابستان ۱٤۰۱، شمارهٔ پیاپی ۳۹

الگوی مدیریتی در ژئوتوریسم با تأکید بر کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد: شهرستان محلات)

بهرام ایمانی (دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی،گروه برنامه ریزی شهری و روستایی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران)
bahram_imani60@yahoo.com

صص ۱۹۳ ـ ۱٦۷

چکیده

ژئوتوریسم شاخه‌ای نسبتاً جدید از توریسم با محوریت ارزیابی، رفتارشناسی و مدیریت لندفرم‌ها به‌عنوان مقاصد گردشگری در نواحی شهری و روستایی است. دستاورد این شاخه به‌طور کلی شامل پایداری محیط، احیا و بهره‌برداری از میراث فرهنگی و کارآفرینی جامعه بومی در نواحی شهری و روستایی است. در این مطالعه سعی بر آن است در راستای ارتقای اقتصادی، فرهنگی، کارآفرینی و... در نواحی روستایی مجاور ژئومورفوسایت‌ها و تکمیل ارزیابی آن‌ها، یک الگوی مدیریتی ویژه با هدف اجراشدن نتایج ارزیابی توانمندی ژئومورفوسایت‌ها در قلمرو روستایی شهرستان محلات، تدوین و تعریف شود. از نظر روش‌شناسی پژوهش حاضر از دو بخش مطالعات میدانی و کتابخانه ای تشکیل شده است. مطالعات کتابخانه‌ای در همه مراحل پژوهش شامل پیشینه‌شناسی، جنبه‌های نظری گردشگری، روستاشناسی و... استفاده شد. مطالعات میدانی در این مطالعه از دو مرحله تشکیل شده است: مرحله اول شامل شناسایی و ارزیابی سایت‌ها (ارزیابی توان گردشگری به کمک مدل اصلاح‌شده و پیشنهادی پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)، آسیب‌شناسی وضع موجود

تاریخ دریافت: ۱٤۰۰/۰۹/۲۰ تاریخ تصویب: ۱٤۰۱/۰۲/۱۱

و...) و مرحله دوم شامل تدوین و پیاده‌سازی الگوی مدیریتی و انطباق آن با ویژگی‌های محدوده مطالعه‌شده است (مصاحبه با جامعه بومی، اجرایی و...). یافته‌های این مطالعه در قالب الگوی مدیریتی ژئوتوریسم نواحی روستایی، در هشت گام اصلی قرار گرفت: ۱- تدوین چشم‌انداز ژئوتوریسم در نواحی روستایی، ۲- محیط‌شناسی محدودهٔ مطالعه‌شده، ۳- ارزیابی ژئومورفوسایت به کمک مدل اصلاح‌شدهٔ پری یرا و همکاران (۲۰۰۷)، ٤- رفتارشناسی ظرفیت تعادلی ژئومورفوسایت‌ها در واکنش به مخاطرات طبیعی و انسانی، ٥- بررسی مقیاس ژئوتوریسم روستایی، ٦- تجزیه و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت طبیعی، ۷- تجزیه و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت انسانی و ۸- انطباق وضعیت الگو با اهداف تعیین‌شده. به‌طورکلی، موارد تعیین‌شده می‌تواند از طریق تعامل دولت مرکزی، مدیریت محلی و کارشناسان در جهت دستیابی به اهداف ژئوتوریسم و توسعه جامعه روستایی محقق شود. نتایج نهایی پیاده‌سازی الگوی مدیریتی شامل شناسایی، ارزیابی، تفسیر، به کارگیری مولفه‌های مدیریتی و... نمایانگر نقصان‌هایی در روند مدیریت و برنامه ریزی در این عرصه است؛ این در حالی است که جامعه بومی به‌ویژه روستاها (ازجمله روستای گردشگری خورهه و...) قادر است با بهره‌برداری سازمان‌یافته به کمک رویکردهای علمی، آگاهانه و احداث زیرساخت‌های گردشگری نه چندان پرهزینه (سرویس بهداشتی عمومی، خانه‌های دوم روستایی، تابلوهای راهنما، بروشور و...) توسعه پایدار روستاها و نواحی را به‌ویژه در زمینه اشتغال زایی و تثبیت جمعیت روستایی به ارمغان آورد.

کلیدواژه‌ها: ژئوتوریسم نواحی روستایی، ارزیابی توان ژئومورفوسایت‌ها، کارآفرینی روستایی، الگوی مدیریتی، شهرستان محلات.

۱. مقدمه

در جامعه امروز، دانش توریسم و شعبات آن با تحولات بنیادینی مواجه شده است. در این عرصه به‌دلیل اهمیت یافتن روزافزون پایداری محیط و اقتصاد محلی یا به‌نوعی کارآفرینی غیرمتمرکز در نواحی جغرافیایی کشور ما، شاخه‌های جدیدی از ترکیب توریسم با سایر شاخه‌های علمی پدیدار شده است. ژئوتوریسم یکی از شاخه‌های نسبتاً جدید در ادراک

جاذبه‌های توریستی است و دانشی بین‌رشته‌ای مبتنی بر شعبات علـوم زمـین (بـه‌ویـژه دانـش ژئومورفولوژی) و توریسم (اکوتوریسم) محسوب می‌شود که اهداف آن متشـکل از شناسـایی میراث ژئومورفولوژیک، الویت‌بندی توریسـتی آن، ارزیـابی پتانسـیل و چالش‌هـای مـدیریتی آن‌هاست (رحیمی هرآبادی، ۱۳۹۸)؛ به بیان دیگر، ژئوتوریسم می‌کوشد شناسـنامه جغرافیـایی (به معنای عام) و شناسنامه ژئومورفولوژی (به معنای خاص) یک مکان را حفظ کند یا بهبـود ببخشد. دستاورد این شاخه، علاوه‌بر پایدارسازی محیط‌زیست، احیا و بهره‌بـرداری از میـراث فرهنگی یک مکان و از همه مهم‌تر رفاه و تثبیت جامعه بومی شهرهای کوچک و روسـتاها را تشکیل می‌دهد (نوجوان و همکاران، ۱۳۸۸). در ایـن چـارچوب، ژئومورفوسـایت[1] مفهـومی نسبتاً جدید در دانش ژئوتوریسم محسوب می‌شود کـه بـه‌شـکلی می‌تـوان آن را معـادل واژه «میراث زمین»[2] قرار داد. ژئومورفوسایت‌ها، مقیاس‌های مکـانی و زمـانی متنـوعی از فرم‌هـا و فرایندها را در بر می‌گیرند (مای[3]، ۱۹۹۳) که علاوه‌بر ماهیت علمی مستعد خود در دانش علوم زمین (تنوع در فرم و فراینـد، کمیـاب، زیبایی‌سـاختاری و...) بـا سـایر جاذبـه‌های توریسـتی به‌عنوان معیارهایی مکمّل ازقبیل تنوع زیستی، پدیده‌های فرهنگی، آثار تاریخی، مراسم مذهبی و...، از همپوشانی و تجانس برخوردارند کـه در صـورت بهره‌بـرداری پایـدار و برخـوردار از الگوهای مدیریتی، توسعه و پایداری یک منطقه را به همراه خواهد داشت (روکا[4] و همکـاران، ۲۰۱٤)؛ بنابراین در این دیدگاه، ژئومورفوسـایت‌ها می‌تواننـد پلـی بـین پدیـده غیرجانـدار و غیرانسانی (ژئوسیستم‌ها) با پدیده‌های جاندار و متمدن انسانی (روستایی، فرهنگی و...) باشـند (لوگری[5] و همکاران، ۲۰۱۱؛ پانیزا[6]، ۲۰۱۱، ص. ٤). در این راستا، بررسی ژئومورفوسایت‌های یک منطقه برای تحقق بازیابی اهداف دوسویه پدیده‌های ژئومورفولوژی (و سایر علوم زمـین) و پدیده‌های جغرافیای انسانی، متشکل از مراحلی شامل شناسـایی، ارزیـابی پتانسـیل در یـک الگوی مدیریتی است؛ به بیان دیگر، ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها و نتایج آن نشان خواهد داد که

1. Geomorphosite
2. Geoheritage
3. May
4. Rocha
5. Lugeri
6. Panizza

آن‌ها، صلاحیت و شرایط لازم را برای مطالعه در قالب یک الگوی مدیریتی را دارنـد یـا خیـر؛ بنابراین ژئومورفوسایت‌ها لازم است ابتدا ارزیابی شوند و توانمنـدی‌ها و ارزش‌هـای خـود را نشان دهند تا بتوان در گام‌های بعدی مؤلفه‌ها و چالش‌های مـدیریتی و بهـره‌بـرداری آن‌هـا را بررسی کرد.

روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه بارزی از حیات اقتصـادی و اجتماعی است که با نظامی کم و بیش پایدار در طی قرون متمادی دوام یافتـه اسـت. نقـش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصـادی، اجتمـاعی و سیاسـی در مقیاس‌هـای محلـی، منطقه‌ای ملی و بین المللی و پیامدهای توسعه‌نیافتگی منـاطق روسـتایی چـون فقـر، نـابرابری فزاینده، رشدسریع جمعیت، بیکاری و...، موجب توجه جدی به توسعه روسـتایی و تقـدم آن بر توسعه شهری شده است. در سال‌های اخیر توجـه بـه برنامـه‌ریزی کالبـدی سـکونتگاه‌های روستایی به‌منظور یافتن مطلوب‌ترین وضعیت سازگاری بـین فضـا و جامعـه، در دسـتور کـار سازمان‌ها و نهادهای توسعه روستایی قرار گرفته است؛ بـر ایـن اسـاس، تمـامی فعالیت‌هـای منسجم و منظمی که به‌منظور ساماندهی و بهسازی محـیط کالبـدی سـکونتگاه‌های روسـتایی انجام گرفته، مدنظر برنامه‌ریزان قرار گرفته است. آن‌ها می‌کوشند بستر مناسبی را برای توسـعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی فراهم آورنـد؛ همچنـین می‌کوشـند رویکـردی مناسـب بـرای توسعه پایدار مناطق روستایی، شناسایی فرصت‌ها، چـالش‌هـا، قوت‌هـا، ضـعف‌ها و امکانـات توسعه همه‌جانبه و پایدار کالبدی در عرصه‌های روستایی و نیز رویکردهـای و سیاسـت‌هـای توسعه روستایی با تأکید بر توسعه کالبـدی را در برنامـه‌های خـود قـرار دهنـد (پورطـاهری، ۱۳۹٦)؛ بر این اساس، توسعه‌نیافتگی و پیامدهای ناشی از مشکلات و کمبودهـای موجـود در عرصه‌های روستایی، نشان از آن دارد که سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها متناسب با نیازهای درونی سکونتگاه‌های روستایی نبوده است و با اجـرای چنـدین برنامـه و اجـرای طرح‌هـا و پروژه‌های بی‌شمار اهداف مدنظر محقق نشده است؛ ازاین‌رو ضروری است کـه بـا شـناخت دقیق‌تر و بررسی بیشتر طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی و شناسایی نواقص و نارسایی‌های آن‌هـا، تغییراتی در این مکانیزم و فرایند صورت گیرد تا از این طریق بتوان بسـترهای لـازم را بـرای توسعه سکونتگاه‌های روستایی فراهم کرد (سعیدی، ۱۳۸۹).

هدف اصلی این پژوهش، ارائه الگویی برای مـدیریت ژئوتوریسـم و اکوتوریسـم نـواحی روستایی شهرستان محلات است. درواقع، ایـن پـژوهش بـه‌دنبـال آن اسـت کـه بـا شناسـایی فرایندها و ساختارهای فضایی دخیل در ژئوتوریسم قلمرو مطالعه‌شده و به‌ویژه نقد و بررسـی ساختار مدیریتی‌کنونی، به ارائه یک الگوی مدیریتی ژئوتوریسم مناسـب بـه منظـور پیش‌بینـی روند سیستم ژئوتوریسم روستایی در آینده اقدام کند. طبیعی است کـه نتیجـه ایـن هـدف در صورت بالفعل‌شدن، به اهداف متعالی یعنی تقویت اقتصاد منطقـه‌ای، تثبیـت جمعیـت بـومی، راهکارهای عملی تقویت زیرسـاختی، گسـترش یـافتن شناسـایی بیشـتر شناسـنامه علمـی و بازسازی علمـی ژئوتوریسـم در منطقـه بـا ملاحظـات جـامع ارزیـابی و درنهایـت، مـدیریت ژئوتوریسم به‌ویژه تدوین سناریوهای احتمالی مدیریتی منجر می‌شود.

اهداف فرعی، در جهت هدف اصلی پژوهش‌اند. این اهداف به‌منظـور شناسـایی عوامـل و عناصر دخیل در مدیریت ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات در یک دهـه گذشـته تعیین شده‌اند؛ بنابراین اهداف فرعی را می‌توان در این چارچوب تعریف کرد:

- شناخت عوامل تأثیرگذار بر ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات (شامل بازیگران و محیط) به‌منظور تدوین الگوی مدیریتی ژئومورفوسایت‌های شهرستان محلات؛
- مقایسه معیارها و ارزش‌های مدیریتی فعلی و بهینه منطقه مطالعه‌شده؛
- بازنگری و بررسی معیارهای مناسب ارزیابی‌شده، برای تـدوین الگـوی مـدیریتی ژئوتوریسم متناسب با شرایط محیطی و بومی سایت‌های محدوده مطالعه‌شده؛
- تدوین راهکارهای پویاسازی اقتصاد ژئوتوریسـم و کـارآفرینی منطقـه بـا تأکیـد پایدارسازی محیط.

ازاین‌رو، توسعه و مدیریت ژئوتوریسم در منـاطق روسـتایی بـه‌ویـژه روسـتاهای مجـاور ژئومورفوسایت‌ها می‌تواند موجب شکل‌گیری ارتبـاط بـین ژئوتوریسـم، گردشـگران بـومی و غیربومی و فعالیت‌های ژئوتوریستی در تعامل با روستاها شـود و ایـن امـر بـر تعاملـات بـین پایداری مکانی-جمعیتی مناطق روستایی و کاربردی‌تر شدن دانش ژئوتوریسم همگام با پدیده کارآفرینی تأثیرگذار است؛ بنابراین تدوین الگوی مدیریتی با رویکرد کارآفرینی جوامع محلی،

ارتباط مستقیم با پایداری سکونتگاه‌های روستایی دارد. در این پـژوهش کوشـش می‌شـود بـا تدوین الگوی مدیریتی ژئوتوریسم، موضوع کارآفرینی در روستاهای شهرستان محلات بررسی شود.

۲. پیشینهٔ تحقیق

در راستای ارزیابی و مدیریت در ژئوتوریسم، لازم است مطالعات پیشـین در ایـن عرصـه بررسی شود تا بتوان شکل سازمان‌یافته‌ای از رونـد زمـانی-مکـانی تغییـرات و تکامـل دانـش ژئوتوریسم را عرضه کرد. در سـطح جهـان، نویسـندگان متعـددی، معیارهـای ویـژه‌ای بـرای ارزیابی و مدیریت ژئوتوریسم برای ژئومورفوسایت‌های گوناگون ازجمله دره‌های کوهستانی، پارک‌های ملی و حفاظت شده و... تنظیم و تدوین کردند؛ ازجمله سرانو و گـونزالس (۲۰۰۵)، در سه بخش اصلی ارزش علمی، اکتسابی و مدیریتی-کاربردی ژئومورفوسایت‌های پارک ملی پیکوس دوروپا در کشور اسـپانیا را ارزیـابی کردنـد. زوروس (۲۰۰۵) ژئومورفوسـایت‌هـای منطقه آئیگان یونان را در دو بخش اصلی: الف- قابلیت کاربری و مدیریت ژئومورفوسـایت‌ها و ب- ارزش علمی، آموزشی، تنوع، اکولوژی، فرهنگی و بهره‌برداری مطالعه کرد. برناردولینی و همکـاران (۲۰۰٦) نقـش مخـاطرات ژئومورفولوژیـک را در آسـایش گردشـگران در ژئومورفوسایت‌های منطقـه بیـل ریبـل ایتالیـا بررسـی کردنـد. پری‌یـرا[1] و همکـاران (۲۰۰۷) ژئومورفوسـایت‌های پـارک ملـی مونتشـینوی پرتقـال را بـا اسـتفاده از دو عیـار اصـلی ژئومورفولوژی (شامل معیارهای علمـی و مکمـل) و مـدیریتی (شـامل معیارهـای اسـتفاده و حفاظتی) ارزیابی کردند. رینارد[2] و همکاران (۲۰۰۷) ژئومورفوسایت‌های دره بلنیوی سـوئیس را در دو بخش اصلی عیار علمی (حفاظـت، شـاخص بـودن، کمیـابی و دیرینگـی) و مکمـل (زیبایی، فرهنگی و اقتصادی) بررسی کردند. فیلیت و سـورپ (۲۰۱۱) بـه تعیـین یـک روش ارزیابی در قالب معیارهای مبتنی بر ارزش‌های مدیریتی و گردشگری در ژئومورفوسـایت‌های پارک ملی پیرنه فرانسه پرداختند. کومانسکو ندلا و دوبره (۲۰۱۱) به تعیین مـدلی مبتنـی بـر پـنج

1. Pereira
2 Reynard

ارزش علمی، زیبایی شناختی، فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی در ژئومورفوسایت‌های دره ویستا رومانی پرداختند. بروشی[1] و همکاران (۲۰۱۱) بر پایه سه بخش اصلی یعنی کیفیت ظاهری و ذاتی و جنبه‌های علمی، پتانسیل استفاده به‌عنوان یک منبع فرهنگی و آموزشی و تهدیدهای بالقوه و حفاظتی ژئومورفوسایت‌های منطقه شمال اسپانیا را ارزیابی کردند. کوبالیکوا (۲۰۱۳) ژئومورفوسایت‌های منطقه ویزوویکا در کشور جمهوری چک را بر پایه پنج بخش اصلی یعنی ارزش‌های علمی، آموزشی، اقتصادی، حفاظتی و اکتسابی ارزیابی کردند. تامیچ و بوزیچ (۲۰۱٤) در دو بخش اصلی ارزش اصلی (علمی، نادربودن، شهرت و...) و ارزش اکتسابی (قابلیت دسترسی، طبیعی، مصنوعی، ترویج، تابلوی راهنما و...) ژئومورفوسایت‌های منطقه کانیونی لیزار صربستان را ارزیابی کردند. وارونا[2] و همکاران (۲۰۱٤) به طراحی مدلی مبتنی بر معیارهای پنج‌گانه شامل ارزش علمی، آموزشی، کارکردی، حفاظتی و گردشگری برای ارزیابی ژئوپارک دره رودخانه ویستولا لهستان پرداختند. بریلی‌ها[3] (۲۰۱۵) به تعریف و تدوین مدلی کلی مبتنی بر ارزیابی تنوع زمینی ارزش علمی، ارزیابی کمّی کاربرد آموزشی بالقوه و کاربرد گردشگری بالقوه، خطر اضمحلال، بدون ژئوسایت و ژئومورفوسایت خاص پرداخت. رینارد و بریلی‌ها (۲۰۱۸) به تدوین کتابی حاوی مجموعه مقالاتی در حوزه میراث زمین (ژئوپارک‌ها، حفاظت، ژئودایورسیتی و ...) با عنوان *میراث زمین، ارزیابی، حفاظت و مدیریت* پرداختند.

در داخل کشور، موضوع حیاتی ژئوتوریسم و میراث زمین بسیار مدنظر قرار گرفته و توجه جدی به این دانش شده است؛ ازجمله نکویی صدری (۱۳۹۰) در کتابی با عنوان *مبانی زمین‌گردشگری* به بررسی مطالبی مانند تعاریف، تورها، تفسیر، حفاظت و درنهایت آینده زمین‌گردشگری پرداخت. مقصودی و همکاران (۱۳۹۱) به ارزیابی قابلیت ژئومورفوسایت‌های گردشگری پارک ملی کویر با روش پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷) پرداختند. یمانی و همکاران (۱۳۹۱) ژئومورفوسایت‌های استان هرمزگان را با به‌کارگیری و مقایسه روش‌های پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷) و پرالونگ (۲۰۰۵) ارزیابی کردند. مختاری (۱۳۹٤) در کتابی جامع با عنوان

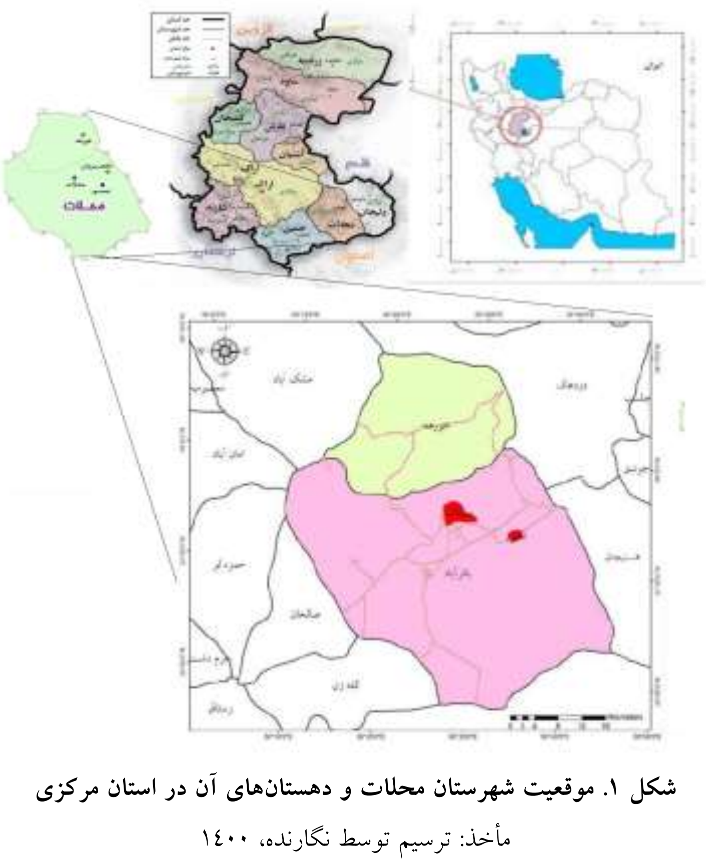
1. Bruschi
2. Warowna
3. Brilha

ژئتوریسم، پس از تعاریف ژئوتوریسم، به ابعاد، حفاظت و ساماندهی و معرفی روش‌های ارزیابی پرداخته است. فخری و همکاران (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای به بررسی تطبیقی قابلیت‌های ژئوتوریسم محدوده مرنجاب در استان اصفهان پرداختند. در این بررسی ضمن ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها در قالب سه مدل رینارد، پرالونگ و پری‌یرا، یافته‌های این مدل‌ها مقایسه شدند. سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵) در کتابی جامع، الگوهای توسعه پایدار کارآفرینی و اکوتوریسم در مناطق روستایی را بررسی کردند. زنگنه اسدی و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای متفاوت در ارزیابی ژئوسایت‌ها و ژئومورفوسایت‌ها در ایران، تمامی مدل‌های رایج ژئوتوریسم را با یکدیگر مقایسه ساختاری کردند. در این مطالعه جامعیت و قوت‌ها و ضعف‌های مدل‌ها رتبه‌بندی شدند. صفاری و همکاران (۱۳۹۷) به‌منظور پایداری و مدیریت مناطق کارستیک در ژئومورفوسایت باداب سورت به تدوین مدل ارزیابی بومی در این منطقه پرداختند. رحیمی هرآبادی (۱۳۹۸) به تدوین و تبیین الگوی مدیریتی در ژئوتوریسم در قلمرو بیابانی شهرستان طبس پرداخت. صفوی و همکاران (۱۳۹۸) به سنجش و ارزیابی ارتباطات بین ژئوتوریسم و توسعهٔ روستاهای پیرامون کال سردر در شهرستان طبس پرداختند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد، کال سردر دارای توان‌های ژئوتوریستی بسیاری است، اما میزان آگاهی مردم و گردشگران درباره توان‌های ژئوتوریستی نسبتاً کم است و انگیزهٔ مسافرت بیشتر گردشگران نیز تفرج و تفریح در آب‌های گرم معدنی کال سردر است؛ همچنین گردشگران برای تأمین خدمات و نیازهای خود، کمتر به روستاهای پیرامون مراجعه می‌کنند و مشارکت مردمی در ژئوتوریسم ضعیف است. د مجموع، این پژوهش از نظر حوزه ژئوتوریسم و روابط اجزای ژئوتوریسم، گام مهمی در پیوندهای ژئوتوریسم روستایی برداشته است. صفوی و همکاران به ارزیابی ارتباطات بین ژئوتوریسم و توسعه روستایی در روستاهای کال سردر در شهرستان طبس پرداختند. مقصودی و همکاران (۱۳۹۹) در اثری جامع با جمع‌آوری منابع گسترده، ادبیات علمی میراث ژئومورفولوژیک را از زمان آغاز تا کنون واکاوی کردند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳. ۱. منطقهٔ موردمطالعه

شهرستان محلات در جنوب شرقی استان مرکزی در حد فاصل حداقل ۳۳ درجه و ۳۷ دقیقه تا حداکثر ۳٤ درجه و ۹ دقیقه عرض شمالی و حداقل ۵۰ درجه و ۹ دقیقه تا حداکثر ۵۰ درجه و ٤۵ دقیقه طول شرقی قرار دارد. وسعت شهرستان ۱۹۹۵/۸۹۷ کیلومتر مربع و ارتفاع شهرستان محلات از سطح دریا ۱٦۲۲ متر است. در تقسیمات رسمی کشوری، شهرستان محلات در حال حاضر دارای دو شهر، یک بخش و دو دهستان به نام‌های باقرآباد و خورهه است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) .

شکل ۱. موقعیت شهرستان محلات و دهستان‌های آن در استان مرکزی

مأخذ: ترسیم توسط نگارنده، ۱٤۰۰

این شهرستان از جاذبه‌های ژئوتوریستی و اکوتوریستی متنوعی برخوردار است؛ زیرا از یک سو از جاذبه‌های بی‌نظیری همچون مزارع و باغات پرورش گل و گیاه، برگزاری جشنواره و نمایشگاه گل و گیاه همراه با ایجاد غرفه‌های جانبی بخش کشاورزی، ایستگاه گیاهان زینتی و داشتن کلکسیون‌های منحصر به فردی چون گیاهان فصلی و درختچه‌های زینتی و کلکسیون رزهای رنگارنگ و... برگزاری جشنواره گل‌های داوودی با بیش از ۸۵۰ گل رنگارنگ داوودی، باغ لاله‌ها، کوچه باغ‌ها، پارک سرچشمه و... برخوردار است. از سوی دیگر، با جاذبه‌های ژئوتوریستی همچون چشمه‌های آب گرم با قابلیت درمانی و چشمه‌های متعدد آبی با قابلیت ورزشی، ارتفاعات مناسب کوهنوردی، توان‌های معدن سنگی، آب و هوای مناسب ییلاقی در فصل تابستان، در کنار جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی مثل ستون‌های سنگی خورهه، آتشکده اتشکوه، صنایع دستی (قالی و گلی بافی) و آیین باستانی بی گردانی از بستری بسیار مناسب برای توسعه گردشگری برخوردار است (عنابستانی و مرادی، ۱۳۹۸). این شرایط همراه با روستاهایی با اقامتگاه‌های بوم‌گردی، ویژگی گردشگری در پیرامون نواحی روستایی این شهرستان را با عنوان ژئومورفوسایت فراهم کرده است.

۳. ۲. روش تحقیق

مطالعه حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و مبتنی بر تعامل و بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است؛ به این صورت که ضمن استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای در همه مراحل تدوین این پژوهش (طرح مسئله در دانش ژئوتوریسم و روستاشناسی، پیشینه‌شناسی، مطالعات نظری، بررسی مدل‌های ارزیابی، تحلیل مؤلفه‌ها و چالش‌های مدیریتی در جغرافیای طبیعی و انسانی و....)، مطالعات میدانی در دو مرحله انجام شده است: در مرحله اول (پس از بررسی و تولید نقشه منطقه و بررسی اطلس‌ها انجام شده است)، به شناسایی ژئومورفوسایت‌ها و ارزیابی آن‌ها از طریق روش پیشنهادی پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)، به کمک مشاهده و مصاحبه با بومیان و کارشناسان پرداخته شد؛ در مرحله دوم مطالعات میدانی (ویژگی‌های الگوی مدیریتی ژئوتوریسم در نواحی روستایی مطالعه‌شده)، به‌منظور تدوین و تکمیل الگوی مدیریتی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات، به مطالعات جانبی

(مصاحبه با جامعه اجرایی، بـومی و کارشناسـان) و تهیـه گـزارش از چالش‌هـای مـدیریتی و نیازهای موجود اقدام شد تا بتوان در قالـب الگـو و نسـخه مـدیریتی مناسـب بـرای نـواحی روستایی شهرستان محلات، نتایج موردنیاز استخراج و تجزیه و تحلیل شـود. جزئیـات بیشـتر روش مطالعه به شرح زیر است:

روش اصلاح‌شده ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها ابداع‌شده توسط پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)

روش پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷) روشی جامع مبتنی بر دو بخـش اسـت: الـف- ارزیـابی ژئومورفولوژی و ب- ارزیابی مدیریتی است که هرکدام زیربخش‌ها و معیارهای متنوعی را در برگرفته است. شایان ذکر است، به‌دلیل افزایش کیفیت در ساختار این مدل کمی اصـلاحات و تغییرات صورت گرفته است و دلیـل انتخـاب آن متناسـب بـودن معیارهـای آن بـا شـرایط و ویژگی‌های محدوده مطالعه‌شده است.

جدول ۱. معیارها و زیرمعیارهای اصلاح‌شده در چارچوب مدل ارزیابی توسعه ژئوتوریسم پیشنهادی توسط پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)

ارزیابی ژئومورفولوژی (ارزش علمی)			
نایاب بودن نسبت به منطقه	**Ra**	**دست‌نخوردگی طبیعی و سلامت پدیده**	**In**
نبود پدیده در میان پنج نمونه اول	۰	آسیب‌دیدگی زیاد توسط عوامل انسانی و طبیعی	۰
به‌عنوان یکی از سه پدیده نمونه	۰/۳۸	آسیب‌دیده و حفظ اشکال اصلی	۰/۳۸
به‌عنوان پدیده‌ای بسیار مهم	۰/٦۷	آسیب جزئی و باقی ماندن اشکال اصلی	۰/٦۷
پدیده استثنایی فرایندهای ژئومورفولوژی	۱	مشاهده نشدن آسیب در اشکال	۱
قابلیت آموزشی فرایندهای ژئومورفیک	Re	تعداد و تنوع اشکال جذاب	Dv
ارزش بصری محدود و فاقد جذابیت آموزشی	۰	۱	۰
ارزش بصری محدود با جذابیت‌های آموزشی	۰/۳۸	۲	۰/۳۳
فرایندهایی دشوار برای آموزش غیرکارشناس	۰/٦۷	۳	۰/٦۷
فرایندهایی به‌عنوان یک منبع آموزشی مناسب	۱	بیشتر از ۳	۱
سایر اشکال زمین‌شناسی با ارزش میراثی	Ge	کمیابی چشم‌اندازها در سطح ملی	Rn
نبود دیگر اشکال زمین‌شناسی	۰	بیشتر از ۵ نمونه در سطح ملی	۰
وجود دیگر اشکال بدون ارتباط با ژئومورفولوژی	۰/۳۸	حد فاصل ۳ تا ۵ نمونه در سطح ملی	۰/۳۸

وجود دیگر اشکال در ارتباط با ژئومورفولوژی	۰/٦٧	وجود ۳ نمونه از آن در سطح ملی	۰/٦٧
وجود دیگر اشکال همراه با ارزش میراثی	۱	منحصر به فرد در سطح ملی	۱
مطالعات علمی در نشریه ژئومورفولوژی			**Kn**
ضعیف: فاقد مطالعات علمی در نشریات علمی-پژوهشی منتشرشده در کشور			۰
متوسط: ارائه مقالات علمی از جاذبه در سمینارها و مقالات علمی برگزارشده در کشور			۰/۵۰
بالا: ارائه مقالات بین اللملی منتشرشده در نشریات معتبر و پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی			۱

ارزیابی ژئومورفولوژی (ارزش مکمل)			
ارزش‌های فرهنگی	**Eco**	**ارزش‌های اکولوژی**	**Cu**
نبود میراث فرهنگی یا آثار صدمه‌دیده	۰	بدون ارتباط با اشکال بیولوژیک	۰
میراث فرهنگی بدون ارتباط با لندفرم‌ها	۰/۲۵	جذابیت‌های گیاهی و جانوری	۰/۲۵
میراث فرهنگی مناسب بدون ارتباط با لندفرم‌ها	۰/۵۰	بهترین مکان در مشاهده جاذبه گیاهی و جانوری	۰/۵۰
میراث فرهنگی مناسب مرتبط با لندفرم‌ها	۰/۷۵	تأثیرگذاری فرم و فرایند برای درک اکوسیستم	۰/۷۵
لندفرم انسان‌های اولیه با ارتباط فرهنگی زیاد	۱	اهمیت بسیار فرم و فرایند در ادراک اکوسیستم	۱
ارزش‌های زیبایی‌شناسی			Aest
ارزش درونی، مناظر قابل‌توجه، لندفرم‌های منفرد، کیفیت چشم انداز، تنوع رنگ، منظره و ترکیب، وجود آب و گیاه، تخریب نکردن توسط انسان‌ها و نزدیک بودن به اشکالی که مشاهده می‌شوند.			۰ تا ۰/۵۰
			۰/۵۰ تا ۰/۷۵
			۰/۷۵ تا ۱
ارزیابی مدیریتی (ارزش حفاظتی)			
میزان صدمات انسانی	**In**	**آسیب‌پذیری در صورت استفاده از سایت**	**Vu**
صدمات زیاد در نتیجه فعالیت‌های انسانی	۰	آسیب‌پذیری زیاد، با احتمال تخریب کلی	۰
صدمات زیاد در نتیجه فعالیت‌های طبیعی	۰/۲۵	در صورت استفاده، احتمال صدمه به اشکال ژئومورفیک	۰/۲۵
صدمه‌دیده، با حفظ اشکال اصلی ژئومورفیک	۰/۵۰	در صورت استفاده، احتمال صدمه به سایر جاذبه‌ها	۰/۵۰
کم صدمه‌دیده، با حفظ اشکال ژئومورفیک	۰/۷۵	آسیب‌پذیری در راستای شبکه‌های دسترسی حمل‌ونقل	۰/۷۵
فاقد صدمه و حفظ اشکال اصلی ژئومورفولوژیک	۱	در صورت استفاده، نبود احتمال آسیب‌پذیری	۱
ارزیابی مدیریتی (ارزش زیرساختی و خدماتی برای گردشگران)			

میزان دسترسی	Ac	قابلیت رویت	Vi
دسترسی به آن مشکل و صرفاً با ابزار ویژه	۰	عدم قابلیت رویت یا رویت با شرایط دشوار	۰
دسترسی فقط با موتورسیکلت و کمتر از ۵۰۰ متر پیاده‌روی	۰/۲۵	قابل رویت از طریق ابزار مخصوص (نور مصنوعی و...)	۰/۲۵
دسترسی فقط با ماشین سواری و ۵۰۰ متر با پیاده‌روی	۰/۵۰	محدودیت در مشاهده به‌دلیل درختان و گیاهان کوچک	۰/۵۰
دسترسی با اتوبوس در جاده فرعی و کمتر از۵۰ متر پیاده‌روی	۰/۷۵	رؤیت مناسب برای تمام اشکال مربوط به فرایندها و فرم‌ها	۰/۷۵
دسترسی با اتوبوس در جاده اصلی و کمتر از ۵۰ متر پیاده‌روی	۱	رؤیت عالی برای تمام اشکال مربوط به فرایندها و فرم‌ها	۱
معرفی و تبلیغات جاذبه	Ac	تجهیزات و سرعت پشتیبانی	Eq
فاقد تبلیغات و سایر بهره‌برداری از آن	۰	سرویس شبانه‌روزی در بیش از ۲۵کیلومتری	۰
بهره‌برداری از دیگر جاذبه‌ها و بدون تبلیغات	۰/۵۰	سرویس شبانه‌روزی بین ۵ تا ۱۰ کیلومتری	۰/۵۰
استفاده از دیگر جاذبه‌ها با تبلیغات و استفاده دیگر	۱	سرویس شبانه روزی در کمتر از ۵ کیلومتر	۱
قوانین حفاظتی و محدودیت‌های استفاده			**Lp**
بدون محافظت و بدون محدودیت استفاده	۰	**با محافظت کامل و محدودیت استفاده**	۰/۶۷
با محافظت کامل و منع هرگونه استفاده	۰/۳۳	با محافظت، همراه با محدودیت خیلی کم در استفاده	۱

در پایان این روش، پس از ارزیابی ژئومورفوسایت‌های شناسایی‌شده و نمره‌دهی تک‌تک آن در چارچوب بخش‌های ذکرشده، امتیازهای به‌دست‌آمده جمع شده و نتیجه‌گیری نهایی مشخص می‌شود. بدیهی است آن دسته از ژئومورفوسایت‌ها که با گذر از صافی ارزیابی نمره مطلوبی را به دست می‌آوردند، شرایط مناسب‌تری برای تدوین الگویی مدیریتی جامع برای بهره‌برداری مناسب و آینده‌پژوهانه دارند.

٤. یافته‌های تحقیق

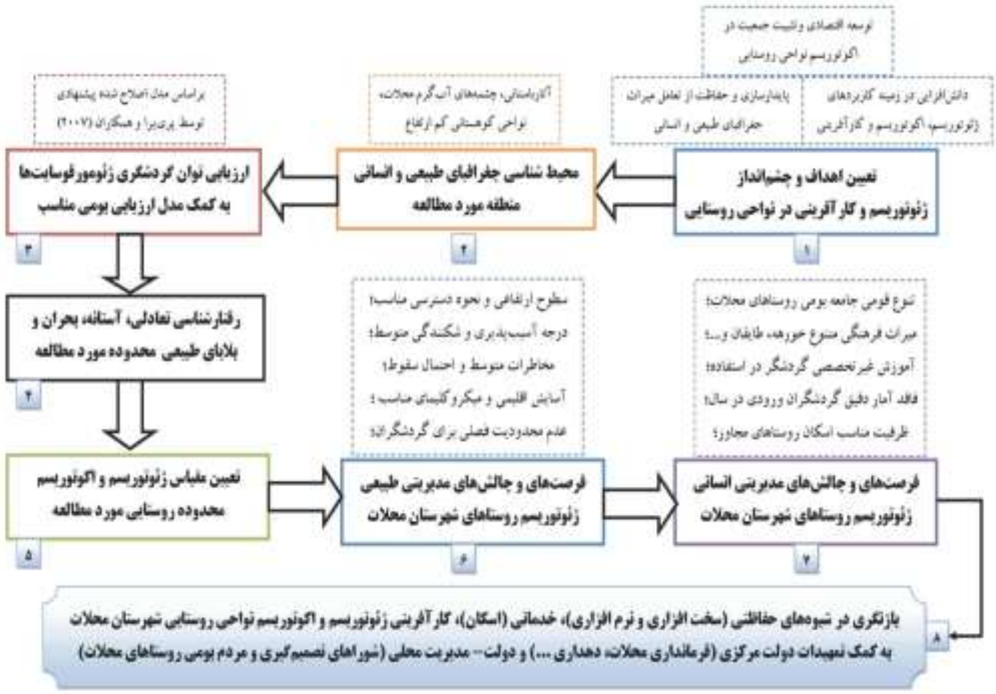
٤. ١. تدوین و اجرای الگوی مدیریتی به‌منظور توسعه ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

توسعه دانش ژئوتوریسم و تحقق یافتن اهداف کاربردی آن، نیازمند مطالعه پیوسته‌ای از مراحل مدیریتی در چارچوب یک الگوی مدیریتی است. هریک از این مراحل نیز دربردارنده

اجزاء و عناصر متعددی است که ارتباط بین آن‌ها شکل‌دهنده مراحل موفقی از پیاده‌سازی ژئوتوریسم پایدار است؛ بنابراین می‌توان تصور کرد که برقراری ارتباط بین اجزاء و عناصر متعدد ژئوتوریسم نیازمند فرموله‌کردن توسعه ژئوتوریسم از طریق الگو است تا این فرایند پیچیده و چندبعدی، به‌آسانی درک و اجرا شود؛ زیرا الگو نمایش نظری و ساده‌شده از جهان واقعی است. برای پژوهشگرانی که در تلاش برای ادراک و اجرای اصول دانش ژئوتوریسم در محیط‌های گردشگری واقعی‌اند، الگو یک دستگاه نظری متشکل از مفاهیم، فرضیه‌ها و شاخص‌هاست که انتخاب و جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز برای تحقق اهداف اساسی را تسهیل می‌کند (ایران‌نژاد، ۱۳۷۷: ۵۰)؛ به همین دلیل، گی‌روشه[1] معتقد است که توسل به الگو در همه علوم ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است؛ چراکه بیشتر فلاسفه، اندیشمندان و محققان که درباره زندگی اجتماعی انسان بحث کرده‌اند، همواره به مشابهت‌ها یا بعضی تصاویر توسل جسته‌اند تا بتوانند جامعه را نزد خود معرفی کنند؛ زیرا واقعیت اجتماعی همانند محیط گردشگری یا ژئومورفوسایت‌ها چندگانه است؛ به حدّی که ذهن انسان، توانایی درک کامل این واقعیت، در کلیت و پویایی آن را ندارد؛ بنابراین برای اینکه بتوان از یک واقعیت چندگانه و پیچیده مانند ژئومورفوسایت‌ها به‌ویژه نحوه مدیریت آن سخن گفت، باید اجزاء و عناصر تشکیل‌دهنده آن را با ملاحظات مختلف تشریح و تجزیه و تحلیل کرد؛ بر این اساس و با توجه به ضرورت و اهمیت الگوهای مدیریتی و درک روابط اجزاء و عناصر پیچیده دخیل در فرایند مدیریت ژئوتوریسم به‌ویژه به‌منظور تحقق کارآفرینی در نواحی روستایی، کوشش شده است الگویی مستعد برای ژئومورفوسایت‌های محدوده موردمطالعه تدوین شده و ویژگی‌ها و کارکردهای هریک از آن‌ها نیز تدوین شود. در تدوین یک الگوی مفهومی و به‌نوعی مسیریابی مدیریت پایدار ژئومورفوسایت‌های مختلف کوهستانی، کارستیک، ساحلی، بیابانی، یخچالی و...، مراحل مختلفی را باید طی کرد که نقش‌آفرینی متقابل و تأثیرگذار جامعه دانشگاهی یا پژوهشگران، جامعه اجرایی یا تصمیم‌گیرندگان و جامعه‌بومی یا مردم محلی را طلب می‌کند. در این راستا، در پژوهش حاضر به‌عنوان مطالعه موردی، محوطه ژئوتوریستی و اکوتوریستی محدوده شهرستان محلات به‌ویژه مجاور نواحی روستایی آن در قالب الگوی مدیریتی بررسی

1. Gay Roche

قرار شده است. در شکل ۲، گام‌های الگوی مدیریت قلمرو مطالعه‌شدهٔ این محدوده در هشت مرحله اصلی به‌تفکیک بررسی شده است.

شکل ۲. الگوی مدیریتی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰

مرحله اول: تعیین اهداف و چشم‌انداز ژئوتوریسم و کارآفرینی در نواحی روستایی

یکی از عرصه‌های بنیادین در توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی، پدیده کارآفرینی است. کارآفرینی موضوعی چندبُعدی است که در دیدگاه‌های متعددی از علوم جغرافیایی، علوم اقتصادی و... شناسایی شده است؛ بااین‌حال، در همه این دیدگاه‌ها اتفاق‌نظری واحد وجود دارد که بیان می‌کند کارآفرینی موتور محرکه توسعه اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته و درحال‌توسعه است. کارآفرینی فرایندی است که کارآفرین با ایده‌های نو و خلاق به کمک شناسایی فرصت‌های جدیدی از منابع موجود (در روستاها، به کمک گردشگری و...)، به ایجاد کسب‌وکار کوچک مبادرت می‌کند. بدیهی است این نوآوری با مخاطرات طبیعی و انسانی

متعددی همراه خواهد بود تا بتواند محصول یا خدمات جدیدی به جامعه عرضه شود (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳)؛ بنابراین تقویت کارآفرینی و ایجاد بستر مناسب برای توسعه، از ابزارهای پیشرفت کشورها به‌ویژه کشورهای درحال‌توسعه است؛ زیرا فعالیت کارآفرینی با اثربخشی زیاد به توسعه اقتصادی، مزیت و امتیاز منجر می‌شود (ورهل[1] و همکاران، ۲۰۰٤). کارآفرینی به‌عنوان یک فرایند، پدیده، نظام و راهبرد، نه‌تنها برای جامعه محلی شهری و روستایی در پهنه سرزمین اشتغال‌زایی می‌کند، بلکه موجبات تقویت مهارت‌ها و ظرفیت اجتماع محلی، چرخش درآمد جوامع شهری و روستایی را تغییر داده و شکل جدید می‌دهد و حتی می‌تواند به تولید کالاها (به‌ویژه صنایع دستی) و ارائه خدمات ضروری بپردازد که شاید بازار به تولید و خدمات‌رسانی آن تمایل چندانی ندارد (رکن‌الدین افتخاری و سجاسی قیداری، ۱۳۹۲). مهم‌ترین کلید کارآفرینی، خلاقیت و استفاده از فرصت‌های موجود است. وجود جاذبه‌ها و چشم‌اندازهای متنوع طبیعی به‌ویژه ژئومورفوسایت‌ها اغلب در قلمرو و مجاورت سکونتگاه‌های کوچک شهری و روستایی است و به‌عنوان فرصت جدید اقتصادی است که می‌تواند زمینه مناسبی برای فعالیت‌های کارآفرینانه فراهم آورد؛ به همین دلیل، در بررسی ادوار تاریخی و دیدگاه‌های مطرح در ارتباط با کارآفرینی گردشگری از هنگام ظهور و بروز این مفهوم، به رویکردهای متعددی در رابطه با کارآفرینی در حوزه گردشگری و به‌ویژه اکوتوریسم و ژئوتوریسم توجه شده است (شاطریان و همکاران، ۱۳۹٦). یکی از بسترهای جدید کارآفرینی در دانش ژئوتوریسم، وجود ژئومورفوسایت‌های متنوع کارستیک، بیابانی، یخچالی، ساحلی و... در گستره کشور ماست که در صورت بازتعریف آن در قلمرو ژئوتوریسم، زمینه تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی و خدمات نوین به گردشگران در یک محوطه ژئوتوریسمی را با در نظر داشتن ظرفیت‌های موجود و حساسیت ژئومورفوسایت فراهم می‌کند. بدیهی است کارآفرینی در ژئوتوریسم یکی از بنیادی‌ترین معیارهای ارزیابی و مدیریت ژئومورفوسایت‌هاست که بعد اقتصاد پایدار ژئومورفوسایت‌ها را هدف قرار می‌دهد. برخلاف بسیاری از صنایع، صنعت گردشگری از دیدگاه اقتصادی، به پراکندگی و نبود تمرکز گرایش دارد؛ چراکه خط تولید خدمات گردشگری براساس جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی

1. Verheul

کشور ترسیم می‌شود (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳). در این میان، اغلب جاذبه‌های طبیعی میراث زمین یا ژئومورفوسایت‌ها، معمولاً در خارج از شهرها به ویژه کلان‌شهرها و مراکز خدماتی عمده (هتل‌ها، فروشگاه‌ها و...) قرار دارد؛ بنابراین نیازمند مشارکت جوامع محلی مستقر در روستاهای مجاور ژئومورفوسایت‌هاست. از این منظر، کارآفرینی در محیط‌های به دور از خدمات گسترده شهری با ایجاد نوآوری در کسب‌وکار، فرصت‌های درخور توجهی را در خارج از شهرهای بزرگ فراهم می‌کند و از این طریق به اهداف کلان دولت، مبنی بر کاستن از نبود تعادل اقتصادی در بین مناطق پراکنده کشور، یاری می‌رساند.

مرحله دوم: محیط‌شناسی جغرافیای طبیعی و انسانی محدوده مطالعه‌شده

با توجه به مفهوم ژئومورفوسایت‌ها، به‌عنوان لندفرم‌هایی با ارزش علمی (جغرافیای طبیعی) و ارزش‌های مکمل (جغرافیای انسانی شامل ارزش تاریخی، فرهنگی، خدماتی، مذهبی و...)، این محدوده می‌تواند در کنار اقامتگاه‌های کنونی روستاهای آن به‌عنوان یک محوطه ژئوتوریستی مطالعه شود و در مجموعه جغرافیای روستایی این ناحیه را با ارتقای پدیده کارآفرینی با توسعه بیشتر و نیز تثبیت جمعیت جامعه بومی روستایی همراه کند. به‌طورکلی، ژئومورفوسایت‌های شهرستان محلات را به شرح زیر می‌توان بررسی کرد:

–ارزش علمی (ژئومورفولوژی): لندفرم‌ها و ناهمواری‌های قابل‌دسترس در استان مرکزی برای کوهنوردان نه چندان حرفه‌ای و وجود جاذبه‌های چشمه‌های آب گرم محلات؛

–ارزش زیستی و اکولوژیک: دسترسی به بازار گل و نمایشگاه انواع گل‌های زینتی و...؛

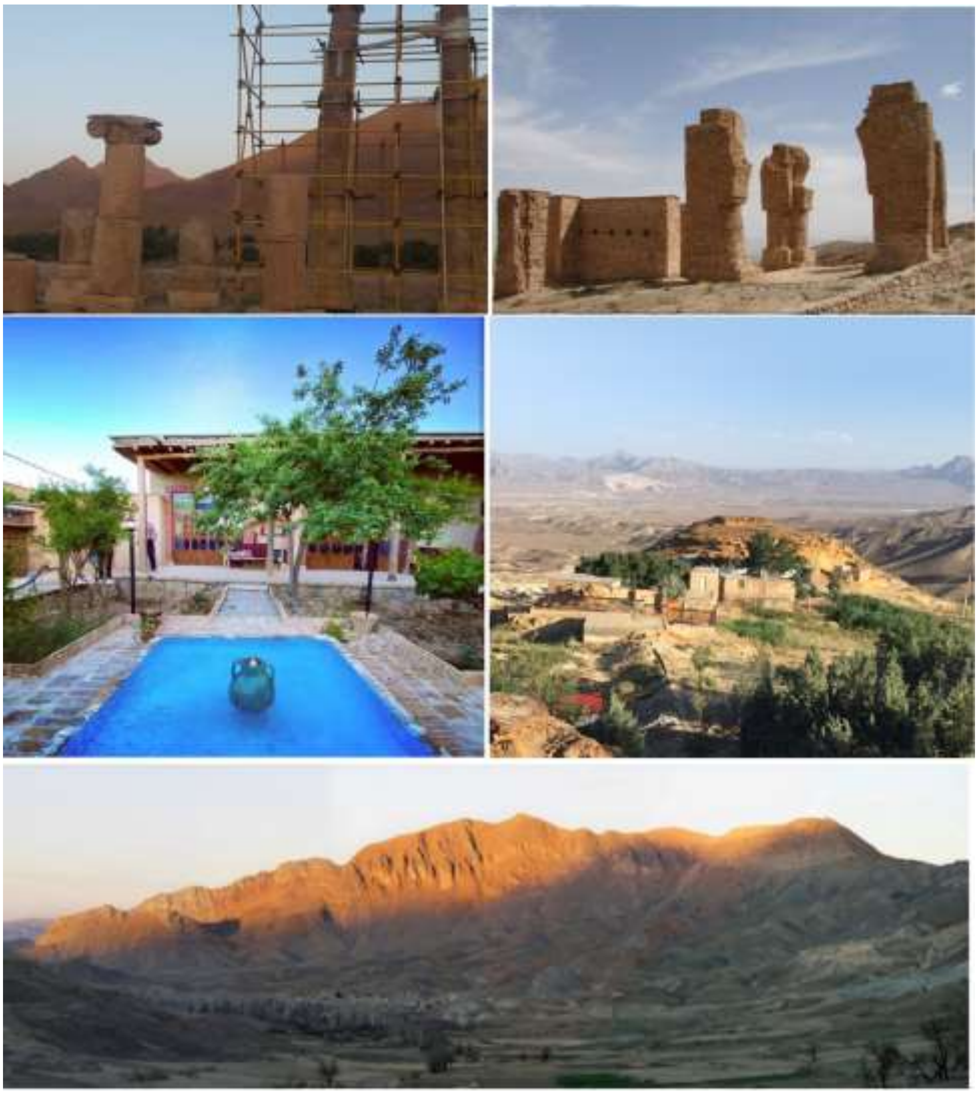
–ارزش باستان‌شناسی، زمین باستان‌شناسی و تاریخی: وجود ستون‌های سنگی خورهه مربوط به دوره اشکانیان و آتشکده آتشکوه مربوط به ساسانیان؛

–ارزش اقتصادی: قابلیت بسیار برای توسعه پایدار معدن سنگ؛

–ارزش فرهنگی: مردم‌شناسی روستایی با فرهنگ مهمان‌پذیر و داشتن اقامتگاه‌های بوم‌گردی؛

–ارزش دسترسی: دسترسی مساعد برای گردشگران محلات و شهرهای پرجمعیت مجاور (قم، تهران، اصفهان، اراک)؛

-ارزش خدماتی: وجود کسب‌وکارهای کوچک محلی نظیر تولید انواع فراورده‌های لبنیات و... به‌عنوان خدمات روستایی به گردشگران.

شکل ۳. تلفیق ژئومورفوسایت‌های کوهستانی و ارزش تاریخی (ستون‌های سنگی خورهه و آتشکده آتشکوه و در مجاورت نواحی روستایی شهرستان محلات و احداث اقامتگاه‌های گردشگری در روستاهای منطقه)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱٤۰۰

ازاین‌رو می‌توان با برنامه‌ریزی منسجم‌تر، ارزش مدیریتی نواحی روستایی این شهرستان را همگام با ارزش‌های علمی آن ارتقا داد.

مرحله سوم: ارزیابی توان گردشگری ژئومورفوسایت‌ها به کمک مدل اصلاح‌شده پیشنهادی پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)

در این مرحله بـا ارزیـابی تـوان گردشـگری ژئومورفوسـایت‌ها بـه کمـک مـدل ارزیـابی ژئوتوریسم انتخـاب‌شـده، مسـیر و خـط‌مشـی الگـوی مـدیریتی را می‌تـوان مشـخص کـرد؛ به‌طوری‌که با نتایج این ارزیابی فرصـت‌ها و چالش‌هـای پـیش‌رو بـرای ژئوتوریسـم نـواحی روستایی مشخص می‌شود. به‌طورکلی، در مدل‌های ارزیابی از دو بُعد اصلی اسـتفاده می‌شـود: در بُعد اول، ارزیابی چندین ژئومورفوسایت در یک محوطه ژئوتوریستی صـورت می‌گیـرد و براساس نتایج ارزیابی، امتیازبندی و رتبه‌بنـدی می‌شـوند؛ در بُعـد دوم، یـک ژئومورفوسـایت (مانند لندفرم‌های محدوده مطالعه‌شده) ارزیـابی انفـرادی شـده و براسـاس نتـایج ارزیـابی آن استفاده می‌شود.

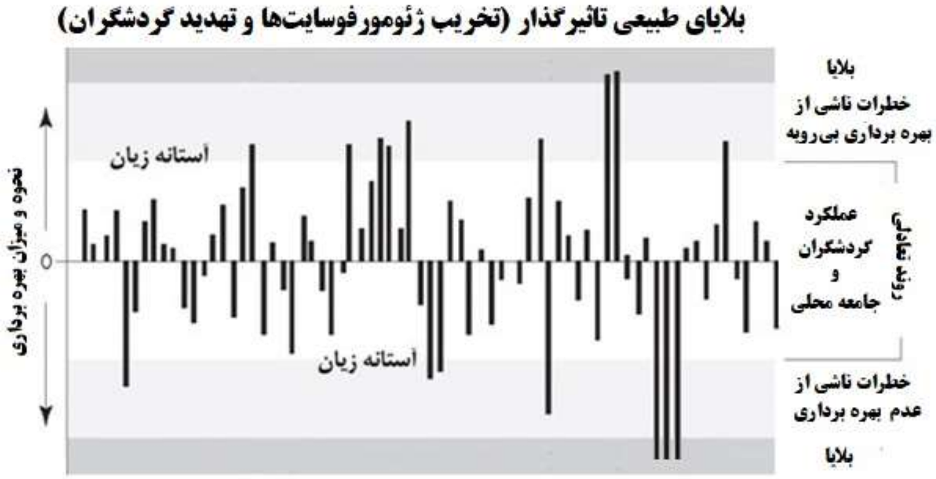

شکل ٤. نتایج ارزیابی حاصل از مدل پیشنهادی و اصلاح‌شده پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)

مطابق با نتایج ارزیابی‌شده می‌توان گفت که اگرچه از نظر ارزش ژئومورفولوژی نظیر کمیابی، دست نخوردگی، تنوع اشکال، شهرت و انتشار آثار ژئومورفولوژیک از محدودیت برخوردار است، اما ارزش‌های مکمل این محدوده نظیر ارزش بالای تاریخی و باستانی، ارزش اکولوژیکی و ارزش زیبایی شناسی از وضعیت بسیار مناسبی برخوردار است و لازم است علاوه بر مطالعه بیشتر ارزش‌های طبیعی آن (چشمه‌های آب گرم، ژئومورفوسایت‌های کوهستانی و...)، ارزش‌های مدیریتی (حفاظتی، زیرساختی، خدمات ارائه شده شده توسط نواحی روستایی) آن را در راستای تدوین الگوی مدیریتی ویژه ارتقا داد.

مرحله چهارم: رفتارشناسی تعادلی، آستانه، مخاطره و بلایا در محوطه ژئوتوریسمی مطالعه‌شده

در فرایند رفتارشناسی ظرفیتی ژئومورفوسایت‌های مجاور نواحی روستایی شهرستان محلات، می‌توان چهار مرحله اصلی در نظر گرفت که عبارت‌اند از:

شکل ۵. رفتارشناسی ژئومورفوسایت‌های مطالعه‌شده به‌منظور برآورد ظرفیت تعادلی آن

مأخذ: رحیمی هرآبادی، ۱۳۹۸

در حالت اول یا حالت تعادلی: ژئومورفوسایت‌های منطقه در صورت حالت تعادلی (به‌عنوان‌مثال، شرایط مساعد محیط، بهره‌برداری اصولی) و پسخوراند منفی به‌عنوان منابع

محیطی، در دسترس سیستم‌های کاربردی انسانی یعنی گردشگران و جامعه محلی روستایی قرار خواهد گرفت. این مرحله منعکس‌کننده وضعیتی است که لازم است ضمن بهره‌برداری اصولی از ژئومورفوسایت‌ها، تمهیدات زیرساختی متناسبی در نظر گرفته شود (جمعیت مناسب گردشگران، آموزش‌دادن و توجیه‌شدن گردشگران و جامعه محلی از ظرفیت و حساسیت ژئومورفوسایت و...). به‌طورکلی می‌توان این مرحله را به‌عنوان پایداری محیط و سطوح تعادلی در ژئومورفوسایت‌ها تعریف کرد که از مخاطرات طبیعی و انسانی احتمالی پیشگیری شود. از یک سو، بهره‌برداری نکردن یا بهره برداری به شیوه ابتدایی با مخاطرات انسانی نظیر اقتصاد شکننده محلی، مهاجرت جمعیت فعال به مراکز استان (اراک، قم، تهران، اصفهان و...) و کلان‌شهرها و... مواجه خواهد شد و از سوی دیگر ممکن است با بهره‌برداری بی‌رویه و جمعیت زیاد گردشگران در ایام ویژه، تغییرات آب و هوایی و... با مخاطرات و بلایای طبیعی نظیر تخریب ژئومورفوسایت‌ها، تهدیدهای گردشگران و تحمیل خسارات مالی (تخریب آثارباستانی و...) و جانی همراه شود؛

در حالت دوم یا آستانه بحران: با عنوان آستانه‌های بحرانی، وضعیت سیستم در مرز حالت تعادل و مخاطرات محیطی قرار خواهد گرفت که هشداری برای جابه‌جایی مرز منابع محیطی تا مخاطرات محیطی خواهد بود؛

در حالت سوم یا حالت مخاطرات: ناسازگاری سیستم‌های طبیعی و انسانی را به دنبال خواهد داشت که بهره‌برداری ژئومورفوسایت‌ها و اثرات ژئومورفوسایت‌ها در قالب مخاطرات طبیعی قرار می‌گیرد؛

در حالت چهارم یا وقوع بلایای محیطی: یعنی روی‌دادن وقایعی طبیعی همچون تخریب آثار باستانی، سقوط گردشگران از ارتفاعات، آسیب‌ها و مشکلات فرهنگی و... و برآورد خسارات ناشی از آن، درخور توجه خواهد بود و از سوی دیگر می‌تواند به‌دلیل بهره‌برداری نکردن و پویانبودن اقتصاد، با مهاجرت جمعیت فعال روستاهای این شهرستان به شهرهای اصفهان، قم، تهران و... مواجه شود.

به‌طورکلی، برای بررسی این فرایند می‌توان کمیت و کیفیت بهره‌برداری گردشگران را از روی نتایج ارزیابی‌های به‌دست‌آمده و مطالعات میدانی استخراج کرد و ضمن ارزیابی وضعیت کنونی آن‌ها، شرایط تعادلی، آستانه بحرانی یا زیان آن‌ها را بررسی کرد.

مرحله پنجم: تعیین مقیاس ژئوتوریسم و اکوتوریسم محدوده روستایی مطالعه‌شده

در این مرحله، موضوع مقیاس در ژئوتوریسم مطرح می‌شود و براساس آن ژئومورفوسایت مناسب الویت‌بندی می‌شود. موضوع مقیاس در ژئوتوریسم براساس ارزش حاصل از ارزیابی علمی پتانسیل آن‌ها در چهار بخش اصلی جهانی، ملی، منطقه‌ای و محلی مطرح می‌شود که پس از بررسی نوع مقیاس آن‌ها، وضعیت ژئومورفوسایت مطالعه‌شده، وارد مرحله بعدی می‌شود. در این مرحله، براساس نتایج به‌دست‌آمده از ارزیابی پتانسیل گردشگری و نیز براساس مقیاس‌های ژئوتوریسمی، ژئومورفوسایت‌های این نواحی از نظر ارزش علمی و ژئومورفولوژی، در مقیاس منطقه‌ای و محلی جای دارند، اما از نظر ارزش مکمل یعنی ارزش‌های تاریخی، باستانی، فرهنگی و اکولوژیک در مقیاس ملی و منطقه‌ای جای دارند و می‌توانند گردشگران بسیاری را از نواحی گوناگون پرجمعیت مانند تهران و اصفهان و قم به این منطقه جذب کنند.

مرحله ششم: فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت طبیعی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

در این مرحله، مؤلفه‌های مدیریت طبیعی که به کمک کاوش متون علمی توریسم و ژئوتوریسم و مبانی نظری آن تعیین شده‌اند، شناسایی و بررسی می‌شود. در این راستا برخی موارد به‌عنوان نقاط قوت و برخی دیگر به‌عنوان نقاط ضعف تلقی خواهند شد. ضمن یافته‌های به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر، برخی موارد مانند سطوح ارتفاعی کم، شکنندگی کم، آستانه ژئومورفیک بالا، محدودیت کمتر اقلیم گردشگری و... به‌عنوان نقاط قوت مدیریت طبیعی به دست آمدند و برخی دیگر مانند جغرافیای گیاهی و جانوری بسیارشکننده این منطقه، به‌عنوان نقاط ضعف تلقی تعیین شدند. شایان ذکر است، در شناسایی این موارد از تجارب و یافته‌های سایر علوم جغرافیایی نظیر مفاهیم و ویژگی‌های جغرافیای زیستی و ویژگی‌های اقلیم‌شناسی به‌ویژه میکروکلیماتولوژی و کلیماتوریسم بهره برده شد؛ چراکه صرفاً

نمی‌توان با وضعیت اقلیم‌آسایش به‌دست‌آمده از روی ایستگاه‌های مجاور، نسخه مدیریتی اقلیم گردشگری منطقه را معرفی کرد و درعمل نتایج آن را به کار برد؛ بلکه لازم است به‌عنوان تحلیل اقلیمی مکمل از کارشناسان میکروکلیماتولوژی یا دانش خرد اقلیم که از گوناگونی بسیار زیاد در هرکدام از بخش‌های ژئومورفوسایت‌ها برخوردارند و از یافته‌های آن‌ها استفاده کرد تا نسخه عینی‌تری از پتانسیل‌های محیط ارائه شود.

مرحله هفتم: فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت انسانی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

در این مرحله نیز مؤلفه‌های مدیریت انسانی شناسایی و بررسی می‌شود. در این بخش نیز برخی موارد به‌عنوان نقاط قوت و برخی دیگر به‌عنوان نقاط ضعف تعیین شدند. در این فرایند، مواردی مانند مردم‌شناسی با فرهنگ غنی و تاریخی، تعامل مناسب فرهنگی با گردشگران غیربومی به‌عنوان نقاط قوت انسانی به دست آمد. برخی دیگر مانند نبود آموزش مناسب بهره‌برداری از میراث فرهنگی و زمین‌شناختی موجود، ناشناخته بودن آمار گردشگران کنونی و ظرفیت پیش‌بینی‌نشده اسکان گردشگران در روستاهای مجاور به‌عنوان نقاط ضعف تعیین شدند. در این بخش نیز از تجارب و یافته‌های سایر علوم جغرافیایی نظیر جغرافیای روستایی، شهری و تاریخی محلات برای برآورد ظرفیت پذیرش گردشگران از نظر اسکان و تعامل فرهنگی گردشگران، اثرگذاری و مطالعه پدیده کارآفرینی در روستاهای مجاور و... استفاده شده است.

مرحله هشتم: بازنگری در شیوه‌های مدیریتی (حفاظتی و خدماتی) و نحوه کارآفرینی نواحی روستایی شهرستان محلات

در آخرین مرحله، تحقق و نسخه اجرایی شدن اهداف کلان ژئوتوریسم بررسی می‌شود که در گام اول شناسایی شد؛ به بیان دیگر، مراحل طی‌شده لازم است با وضعیت ایده‌آل دانش ژئوتوریسم و کارآفرینی در نواحی روستایی مطالعه تطبیقی و مقایسه شود تا بتوان نسخه نهایی مدیریت ژئوتوریسم در این منطقه را ارائه کرد تا مشخص شود وضعیت پیش‌بینی‌شده کنونی که از تعامل سه عرصه جامعه علمی، اجرایی و بومی است، با وضعیت ایده‌آل سازگاری دارد یا خیر؛ بر این اساس، لازم است پس از طی کردن روند توسعه ژئوتوریسم پایدار و

ملاحظـات متنـوع آن، شـیوه‌های حفـاظتی، خدمات‌رسـانی ظرفیـت اسـتفاده و... دربـارهٔ ژئومورفوسایت‌ها به‌طور متقابل بازنگری شود. در این مرحله، لازم است عوامل اصلی توسـعه کارآفرینی شامل ایجاد کسب‌وکارهای محلی، آموزش شیوه‌های حفاظتی آثار طبیعی و تاریخی ملی، وضعیت خدمات‌رسانی و نیز ظرفیت‌شناسی ژئومورفوسایت‌های مجاور نواحی روستایی موردمطالعه، با در نظر داشتن ملاحظات مدیریت طبیعی و مدیریت انسانی بازنگری شود.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ژئوتوریسم و اکوتوریسم محدوده روستایی شهرسـتان محلـات مطـابق بـا یافتـه‌های ایـن مطالعه و تحقیقات پیشین، ازجمله مستعدترین محوطه‌های گردشگری است؛ چراکه این منطقه به لحاظ ماهیت تلفیقی کوهستانی و دشتی و ارزش اکولوژیک، منطقه‌ای شناخته‌شده در سطح ملی است و تاریخ مبسوط فرایندها و فرم‌های متنوع و متفاوت باستانی آن نیز بر‌ارزش مکمـل آن افزوده است که با میانجی‌گری عوامل تغییردهنـده سیسـتم‌های سـطحی زمـین (اقلیمـی و تکتونیک) همراه شده است. در کنار ابعاد علمی مذکور، ضروری است با ترکیب این عـوارض با مسائل فرهنگی، اجتماعی و... بر ارزش‌های گردشگری آن افزوده شود؛ بنابراین پرداختن بـه موضوع ژئوتوریسم به‌ویژه با ملاحظات مدیریتی آن، موضوعی اساسی محسـوب می‌شـود. بـا توجه به مباحث ذکرشده، الگوی مدیریتی ژئوتوریسم در قلمرو روستایی شهرستان محلات، از آغاز تا اجرا در ارائه مدل مفهومی و مبانی نظری، شناسایی ژئومورفوسـایت‌ها، ارزیـابی تـوان گردشگری، مقیاس، رفتارشناسی و درنهایت الگوی مدیریتی ژئومورفوسایت‌ها جای می‌گیـرد؛ درنتیجه یافته‌های این مطالعه به کمک ارزیـابی و تـدوین الگـوی مـدیریتی نشـان داد، ۱- بـا ارزیابی توانمندی ژئومورفوسایت شناسایی‌شده در این منطقـه بـه روش پیشنهادشـده بـه‌دلیل اینکه وضعیت نامتجانس دارد (سـطح علمـی ژئومورفولوژیـک متوسـط، سـطح اکولوژیـک و تاریخی مطلوب، سطح خدماتی ضـعیف، سـطح حفـاظتی ضـعیف)، نیازمنـد تـدوین الگـوی مدیریتی برای دستیابی به توازن بیشتر برای تحقق اهـداف ژئوتوریسـم اسـت، ۲- در الگـوی مدیریتی برای این ژئومورفوسایت‌ها لازم اسـت ابتـدا از صـافی مؤلفـه‌های مـدیریتی (نظـم و طبیعی و انسانی) عبور شده و این موارد در نظر گرفته شود، ۳- هـر ژئومورفوسـایت مسـائل

ژئوتوریسمی منحصر به فردی دارد؛ بنابراین چالش‌های مدیریتی خاص خود را دارد که بـرای ژئومورفوسایت‌های کوهستانی و دشتی این محدوده در نظر گرفته شـده اسـت. درنهایـت، در صورت بـازنگری در بهره‌برداری‌هـای پایـدار در قالـب الگـوی مـدیریتی تـدوین‌شـده، ایـن ژئومورفوسایت‌ها می‌توانند زمینه‌های دستیابی به اهداف متعالی ژئوتوریسم بـه‌ویـژه تکامـل و پیشرفت دانش ژئومورفولوژی کاربردی، جغرافیای روسـتایی، جغرافیـا و توسـعه کـارآفرینی، زمینه‌های حفاظتی پایدار و تثبیت جامعه محلی نواحی روستایی از طریق پویـایی فعالیت‌هـای اقتصادی را فراهم کنند. نکتـه مهـم در ایـن عرصـه، ضـرورت رویکـرد میـان‌رشـته‌ای بـودن پیاده‌سازی الگوی مدیریتی ژئوتوریسم در نـواحی روسـتایی اسـت کـه جزئیـات آن و نتـایج به‌دست‌آمده بررسی شد. درمجموع می‌توان گفت، ارزیابی‌ها که شاخص‌های علمـی و مکمـل ژئومورفوسایت‌ها را در بر می‌گیرد، بنیان‌های علمی و استخوان‌بندی مدیریت آن‌ها را می‌سازد و تدوین و اجرای الگوی مدیریتی ژئوتوریسم مناطق روستایی شهرستان محلات منوط به ایـن موضوع مهم است.

در پایان شایان ذکر است، مراحل و فرایندهای ژئوتوریسم همچنان نیازمند انجام مطالعـات تفصیلی‌تر است تا توسعه اقتصادی، کارآفرینی، تثبیت جمعیت و... فراهم شود.

کتابنامه

۱. پورطاهری، م. (۱۳۹٦). *طراحی روستایی*. تهران: انتشارات سمت.

۲. رحیمی هرآبادی، س. (۱۳۹۸). *تبیین و تدوین الگوی مـدیریت ژئوتوریسـم قلمـرو بیابـانی ایـران (مطالعـه موردی: شهرستان طبس)* (رساله دکتری منتشرنشده در رشته ژئومورفولـوژی). دانشـگاه خـوارزمی، تهـران، ایران.

۳. رکن‌الدین افتخاری، ع. ر.، و سجاسی قیداری، ح. ا. (۱۳۹۲). *توسعه روستایی با تأکید برکـارآفرینی*. تهـران: انتشارات سمت.

٤. زنگنه اسدی، م. ع.، میراحمدی، ا.، و شایان زنگنه، ع. ا. (۱۳۹۵). نگرشی نوین در ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها و ژئوسایت‌ها در ایران. *مطالعات مدیریت گردشگری*، (۳٤)، ٤۱–٦٤.

۵. سجاسـی قیـداری، ح. ا.، رکـن‌الـدین افتخـاری، ع. ر.، و مهـدوی، د. (۱۳۹۵). *توسـعه پایـدار کـارآفرینی گردشگری با تأکید بر مناطق روستایی*. تهران: انتشارات سمت.

٦. سعیدی، ع. (١٣٨٩). محیط، فضا و توسعه، بحثی در ضرورت توسعه یکپارچه روستایی- شهری. *مسکن و محیط روستا*، *١٣١*، ٣-١٣.

٧. شاطریان، م.، نصرآبادی، ز.، و منصوریان، ف. (١٣٩٦). تحلیل موانع کارآفرینی زنان روستایی در شهرستان کاشان. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ٦(٣)، ١٨١-١٩٦.

٨. صفاری، ا.، رحیمی هرآبادی، س.، کریمی، ه.، و علیزاده، م. (١٣٩٧). ارزیابی توانمندی‌های ژئومورفوتوریستی میراث‌های ژئومورفیک با رویکرد توسعهٔ اقتصادی و پایداری محیط (مورد: چشمه‌های باداب سورت). *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، *١٦*(٢)، ٥١-٧١.

٩. صفوی، س. ر.، اروجی، ح.، علیزاده، م.، و زمانیان، ا. (١٣٩٨). سنجش و ارزیابی اثرات و ارتباطات بین ژئوتوریسم و توسعهٔ روستایی (مطالعهٔ موردی: روستاهای پیرامون کال سردر در شهرستان طبس). *آمایش جغرافیایی فضا*، *٩*(٣٤)، ١٧٣-١٩٤.

١٠.کریم‌زاده، ح.، نیکجو، م. ر.، و موسوی، م.کوهستانی، ح. (١٣٩٣). شناسایی عوامل مؤثر بر ایجاد فرصت‌های کارآفرینی در بخش گردشگری نواحی روستایی با استفاده از مدل معادلات ساختاری (SME). *جغرافیا و برنامه ریزی محیطی*، *٢٥*(٢)، ٢٦٩-٢٩٠.

١١.مختاری، د. (١٣٩٤). *ژئوتوریسم*. تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.

١٢.مقصودی، م.، علیزاده، م.، رحیمی هرآبادی، س.، و هدائی‌آرانی، م. (١٣٩١). ارزیابی قابلیت ژئومورفوسایت‌های گردشگری در پارک ملی کویر. *مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)*، *٧*(١٩)، ٤٩-٦٨.

١٣.مقصودی، م.، مقیمی، ا.، یمانی، م.، رضائی، ن.، و مرادی، ا. (١٣٩٩). بررسی سیستماتیک ادبیات علمی میراث ژئومورفولوژیکی. *پژوهش‌های جغرافیای طبیعی*، *٥٢*(١)، ١-١٦.

١٤.نکوئی صدری، ب. (١٣٨٩). *مبانی زمین گردشگری با تأکید بر ایران*. تهران: انتشارات سمت.

١٥.نوجوان، م. ر.، میرحسینی، س. ا.، و رامشت، م. ح. (١٣٨٨). ژئوتوپ‌های یزد و جاذبه‌های آن. *جغرافیا و توسعه*، (١٣)، ٤٧- ٦٠.

١٦.یمانی، م.، نگهبان، س.، رحیمی هرآبادی، س.، و علیزاده، م. (١٣٩١). ژئومورفوتوریسم و مقایسه روش‌های ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها در توسعه گردشگری (مطالعه موردی: استان هرمزگان). *برنامه ریزی و توسعه گردشگری*، *١*(١)، ٨٣- ١٠٤.

17. Brilha, J. (2014). Inventory and quantitative assessment of geosites and geodiversity sites: A review. *Geoheritage*, *8*, 119-134.
18. Bruschi, V. M., Cendrero, A., & Cuesta Albertos, J. A. (2011). A statistical approach to the validation and optimization of geoheritage assessment procedures. *Geoheritage*, *3*, 131-149.

19. Lugeri, F. R., Amadio, V., Bagnaia, R., Cardillo, A., & Lugeri, N. (2011). Landscapes and wine production areas: A geomorphological heritage. *Geoheritage*, *3*, 221–232.
20. May, V. (1993). *Coastal, tourism, geomorphology and geological conservation: The example of South England, tourism vs. environment: The case for coastal areas*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
21. Panizza, M. (2011), Geomorphosites: Concepts, methods and example of geomorphological survey. Chinese Science Bulletin, *46*, 4-6.
22. Pereira, P., Pereira, D. I., & Caetano Alves. M. (2007). Geomorphosite assessment in Montesinho Natural Park (Portugal). *Geographica Helvetica*, *62*(3), 159-168.
23. Rocha, J., Brilha, J., & Henriques, M. H. (2014). Assessment of the geological heritage of Cape Mondego Natural Monument (Central Portugal). *Proceedings of the Geologists' Association*, *125*(1), 107–113.
24. Verheul, I., Wennekers, S., Audretsch, D., & Thurik, R. (2004). An eclectic theory of entrepreneurship: policies, institutions and culture. In: D. Audretsch, R. Thurik, I. Verheul, & S. Wenneker (Eds). *Entrepreneurship: Determinants and policy in a European-US Comparison. Economics of science, technology and innovation* (Vol. 27). Boston, MA: Springer.